सामाजिक परिवर्तनातील समाजसुधारकांची भूमिका

१. महात्मा जोतीबा फुले

२. राजर्षी शाहू महाराज

३. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर

महात्मा फुले

- पूणे येथे जन्म १८२७ .
- वडील गोविंदराव व आई चिमणाबाई यांचे सुपुत्र .
- कटगुण हे त्यांचे मूळगाव .
- बालपणापासूनच बुद्धीमान .
- सहाव्या वर्षी शाळेत प्रवेश .
- 'शुद्रांने शाळेत शिक्षण घेणे हे महापाप'कर्मठाने गोंविदरावांचे कान भरवले शाळेतून काढले .
- पुस्तक वाचनाचे वेड गफार बेग मुन्शी व मेजर लेजिंट यांनी गोविंदरावांना शिक्षणाचे महत्त्व पटवून दिले .
- गोविंदरावांनी जोतिबांनी स्कॉटिश मिशनच्या शाळेत
- इंग्रजीचा अभ्यास करताना 'Right of Man' हे थॉमस पेन या इंग्रजी लेखकाचे पुस्तक वाचले त्याचा पूर्ण प्रभाव .

- पुस्तक वाचून हिंदू समाजातील धर्मातील विषयता ईश्वर निर्मित नसून मानवनिर्मित आहे. हे लक्षात आले.
- मिशनरी लोकांकडून मिळणारी समानता, बंधूता यांची शिकवण आणि दुसऱ्या बाजूला असणारी अस्पृश्यता ही परिस्थिती समाजसुधारकासाठी कारणीभूत.
- १८४० सावित्रीबाईंनी विवाह शिक्षणातले सहकार्य आणि नंतर सर्वच कार्यातल्या प्रत्यक्ष भागिदार.
- उदा. सावित्रीबाईंचे देताना दोन सावित्रीचा वारसा एक सत्यवानाची सावित्री , ज्योतिबांची सावित्री
- सामाजिक पार्श्वभूमी नसतानाही, बुद्धीनिष्ठता, सत्यशोधक वृत्ती, समाजाविषयीची तळमळ, सामाजिक भान, जाणीवा यातून प्रेरणा.
- सामाजिक दृष्टीकोनातून केलेल्या कार्यावर भर देणे गरजेचे आहे.
- जातिभेद, गुलामगिरी या गोष्टीमुळे सुधारक बनण्यात उद्युक्त करणाऱ्या ठरल्या.
- अस्पृश्यतेचे मूळ शोधण्यासाठी वेद, मनुसंहिता व पुराणांचे वाचन केले. कर्मकांडाला विरोध करून शिक्षण प्रसार.

शैक्षणिक क्षेत्रातील योगदान □

- 'शिक्षण' समाज परिवर्तनाचे मोठे साधन
- विद्ये विना मती गेली□मतिविना नीती गेली □

  नीतीविना गती गेली□गतिविना वित्त गेली □

  नीतीविना गती गेली□गतिविना वित्त गेली □

  वित्ताविना शुद्र खचले□इतके अनर्थ एका अविद्येने केले □
- वरिष्ठ जातीनांच शिक्षणाचा अधिकार शूद्रांना तो नाकारलेला.

  शाळांची निर्मिती□स्त्री□शिक्षणाला महत्त्व सावित्री बाईचे योगदान.
- प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत करण्यासाठीचे प्रयत्न.
- हंटर कमिशनला निवेदन शिक्षणाचा विस्तारासाठी
- पुरोहित वर्गाचे वर्चस्व□अस्पृश्यता□जातिभेद□केशवपन□विधवा विवाह□कर्म कांडवाद इ. प्रश्नांचा विचार केला.
- सामान्यांना मानसिक गुलामगिरीतून बाहेर काढण्यासाठी प्रयत्न.
- 'सत्यशोधक' समाजाची स्थापना.
- 'डोळस' परिवर्तन घडवून आणणे हे त्यांचे उद्दिष्ट होते.

- १८७२ मध्ये अस्पृश्यताविरोधी जाहिरनामा प्रकाशित केला.
- उच्चवर्णियांविरूद्ध लढा उभारणारे त्यांच्यात शिक्षणाचा प्रसार करणारे जोतिबा महाराष्ट्रातील पहिले समाजसुधारक.
- सार्वजनिक 'सत्यधर्मात' मराठी भाषेतून मंगलाष्टके रचली व त्यांचा प्रचार केला. धार्मिक□मानसिक गुलामगिरीतून शुद्रातिशूद्रांना बाजुला करून मानवतेचा पुरस्कार केला.
- धार्मिक□मानसिक गुलामगिरीतून शुद्रातिशूद्रांना बाजुला करून मानवतेचा पुरस्कार केला.

संदर्भ ग्रंथ □

१. महात्मा फुले समग्र वाङ्मय महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ संपादक □य. दि. फडके.

२. 'गुलामगिरी' शेतक□यांचा आसूड'

३. 'जातिभेद विवेकसार'

राजर्षी शाहू महाराज

- कोल्हापूर ‘कागल’ घाटगे घराण्यात २६ जून १८७४ जन्म .
- कागलचे जहागीरदार जयसिंगराव घाटगे व राधाबाई घाटगे हे त्यांचे आई□वडिल होते .
- मूळ नाव यशवंतराव घाटगे .
- १७ मार्च १८८४ रोजी यशवंतरावांना दत्तक घेतले .
- शिक्षण □खाजगी शिक्षक □नंतर राजकोट येथील कॉलेज मध्ये १८८५ ते १८८९ .
- कोल्हापूरला परतल्यानंतर ‘स्टुअर्ट मिटफोर्ड □शर’ यांच्यावर शिक्षणाची जबाबदारी .
- लोकराजा□उद्धारक कुशल राज्यकर्ते□प्रजाहितदक्ष संस्थानिक अनेक विशेषणे . जबाबदारी .
- २ एप्रिल १८९४पासून कोल्हापूर संस्थानची सत्ता□अधिकार सूत्रे रीतसर हाती घेतली .

- २८ वर्षांच्या कारकिर्दीत अनेक क्रांतीकारी निर्णय घेतले.
  दरबारात ७१ अधिकाऱ्यांपैकी ६० ब्राह्मण होते तर महाराजांच्या खाजगी नोकरीत ५२ पैकी ४५ ब्राह्मण होते.
- सर्वच ठिकाणी ब्राह्मणांचे वर्चस्व ७९ % ब्राह्मण शिकलेले ८.६ % मराठा १.५% कुलबी ७.५% मुसलमान आणि जैन व लिंगायत १० % होते.
- जातिभेद, अस्पृश्यता, निरक्षरता, महारवतन, सरकारी नोकऱ्यांतील बहुजनांवरील अन्याय, वेदोक्त प्रकरण, शेतकऱ्यांची दयनीय स्थिती, विषमता, पुरोहित्यांचे अधिकार, बहुजन समाजाचे शिक्षण अनेक प्रश्न.
- शिक्षणाची गंगोत्री गरीब शेतकऱ्यांच्या घरातही गेली पाहिजे असा ध्यास.
- सक्तीचे मोफत प्राथमिक शिक्षण.
- शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण.

- आंतरराजातीय विवाहाला प्रोत्साहन देणारा कायदा १९१८ मध्ये संस्थानात केला . अस्पृश्यता निवारणासाठी श्वास शिष्यवृत्त्या□वसतीगृहे काढली . स्वतंत्र शाळा□आर्थिक मदत□नोकरीत राखीव जागा ठेवल्या .
- विहीरी□तळी खुल्या करणे□वेठबिगारी बंदी .
- सरकारी नोकरीत अस्पृश्यता पाळणे गुन्हा आहे हे जाहीर केले . (१९१९)
- १९२० माणगांव 'अस्पृश्यांची पहिली परिषद' भरवून डॉ . आंबेडकरांच्या मुक्ती संग्रामाचे नेतृत्व केले .
- अस्पृश्य मुलांसाठी कोल्हापूर 'मिस क्लार्क' वसतिगृहाची स्थापना केली . वसतिगृहाची जननी म्हणून कोल्हापूरची ओळख . व्यवसाय करण्यासाठी प्रोत्साहन दिले .

आरक्षणाविषयीचा दृष्टीकोण □

- 'करवीर गॅझेट' मधील □तीकारक जाहिरनामा २६ जुलै १९०२ मध्ये प्रसिद्ध केला .
- धनंजय कीर यांनी राजर्षींचे 'नवीन युगाच्या आगमनाची घोषणा करणारा अग्रदूत असे वर्णन केले आहे .

- पुनर्विवाहाचा कायदा करून विधवा विवाहाला कायदेशीर मान्यता मिळवून दिली .

  १९१९ मध्ये स्त्रियांना □ुरपणे वागविण्यास प्रतिबंध करणारा कायदा .

- देवदासी प्रथा बंदीसाठी कायद्याच्या आधार .
- महारवतने रद्द केली . महारवतन हा आधुनिक काळातील गुलामगिरीचाच प्रकार होता .
- सत्यशोधक चळवळीचे पुरूज्जीवन शाहू महाराजांनी केले . यातून सामाजिक समतेचा संदेश त्यांनी बहुजन समाजापर्यंत पोहोचवला .
- आधुनिक महाराष्ट्रभर राजर्षी शाहूंच्या विचारांचा प्रभाव विविध क्षेत्रामध्ये जाणवतो .

संदर्भ ग्रंथ □

१. राजर्षी शाहू छत्रपती □धनंजय कीर

२. राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज कार्य व प्रभाव □संगवे विलास

३. राजर्षी शाहू □विचार व कार्य □डॉ. गिरीश मोरे

४. शाहूंच्या आठवणी □प्रा.नानासाहेब साळुंखे

५. 'राजर्षी श्री शाहू छत्रपती यांचे अंतरंग'

६. 'राजर्षी शाहू महाराज' कौस्तुभ प्रकाशन□नागपूर□देवळे शे.रा.

७. शाहू छत्रपती आणि लोकमान्य□प्रकाशक दामोदर कुलकर्णी□पुणे□१९८६.

८. 'छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज' नाईक तु.बा.१९७४.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (१८९१□१९५६)

- **भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार□समाजसुधारक□शिक्षणतज्ञ□राजनीतिज्ञ आणि अर्थ तज्ञ म्हणून ओळख.**
- **त्यांच्या सामाजिक कार्याच्या दृष्टीकोनावर भर देणे.**
- जन्म १४ एप्रिल १८९१ रोजी मध्यप्रदेशातील महू या गावी झाला.
- शिक्षणात आलेले कडू अनुभव □तत्कालीन समाज रचना□जातीव्यवस्था.
- अमेरिका□कोलंबिया विद्यापीठात त्यांनी अर्थशास्त्र□राज्यशास्त्र□समाजशास्त्र यांचे अध्ययन केले.
- १९१५ ला एम.ए.त्या साठीचा प्रबंध Ancient Indian Commerce.
- १९१६ ला कोलंबिया विद्यापीठाने त्यांना Ph.D. National Dividend of India : A Historical and analytical Study.

- लंडन विद्यापीठ अर्थशास्त्रातील B.Sc. ही पदवी १९२१ ला संपादित केली .
- १९२२ मध्ये ‘The Problem of Rupee’ हा प्रबंध सादर .
- दलित म्हणून होणारी छळवणूक□परवड स्वत□अनुभवलेली होती .
- भारतात परतल्यानंतर सार्वजनिक कार्य व समाजसुधारणा यांना अग्र□म दिला .
- १९४२ अस्पृश्यांसाठी ‘शेड□ल्ड कास्ट फेडरेशन’ हा पक्ष स्थापन केला .
- १९४६ □घटना समितीचे सदस्य व पुढे मसुदा समिती अध्यक्ष बनले .
- वैयक्तिक पार्श्वभूमी जात आणि सामाजिक विषमता यामुळे समाजसुधारणेस प्रारंभ .

शैक्षणिक कार्य □

- शेकडो वर्षांपासून उपेक्षित□वंचित जीवन जगणा□या समाजाला शिक्षण दिले पाहिजे म्हणून बाबासाहेब म्हणतात□शिक्षण हे वाघीणीचे दूध आहे . जो ते प्राशन करील तो गुरगुरल्याशिवाय राहणार नाही .

- दलितांना शिक्षण देण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी २० जुलै १९२४ रोजी ‘बहिष्कृत हितकारिणी सभा’ ही संख्या स्थापन केली. त्याद्वारे शिक्षण प्रसार जागृती व सुधारणा करण्याचा प्रयत्न.
- शैक्षणिक संस्था□वसतिगृहे महाविद्यालयांची स्थापना.
- १९४६ मध्ये ‘पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी’ ची स्थापना.
- ‘सिद्धार्थ कॉलेज’, ‘मिलिंद कॉलेज’ ही महाविद्यालये स्थापन.
- अस्पृश्यता निर्मुलनाचे कार्य □Who were the Shudras ? सारख्या ग्रंथातून शोध घेण्याचा प्रयत्न.
- अस्पृश्यांच्या हक्कासाठी जो व्यापक लढा उभा केला त्यांची सुरूवात ‘चवदार तळे सत्याग्रह’, मनुस्मृती दहन’, काळाराम मंदिर प्रवेश सत्याग्रह’, दलितांसाठी ‘स्वतंत्र मतदार संघ’ मागणी.

‘हिंदू कोडबिल’ संबंध स्त्रियांना या बीलातून न्याय अधिकार दिले.

१. एक पत्नीत्व २. घटस्फोटाचा घेण्याचा अधिकार ३. वारसा हक्क

४. दत्तक घेण्याचा अधिकार

- हिंदू कोडबिलाला झालेल्या विरोधामुळे मंत्रिपदाचे त्यागपत्र दिले. घटनाकार म्हणून समताधिष्ठित समाजाची निर्मिती व सामाजिक न्यायाचे स्वप्न ते कधीच विसरले नाहीत.
- राजर्षी शाहू महात्मा फुले आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर या सर्वांनीच समताधिष्ठित नवसमाच्या निर्मितीसाठी परिवर्तनाचा संदेश दिला.

संदर्भ □

१. जातीसंख्येचे उच्चाटन' - डॉ.भी.रा.आंबेडकर.

२. 'अस्पृश्य मूळचे कोण' - डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर.

३. 'महामानव' डॉ.ज्ञानराज गायकवाड

४. 'महाराष्ट्रातील महारांचा इतिहास' - शंकरराव खरात.

५. माझी आत्मकथा □डॉ.बी.आर.आंबेडकर